

12

Sociální dějiny

THOMAS WELSKOPP

Eric Hobsbawm považoval rok 1971 za „dobrý čas na to, být sociální historik“. Ve svém triumfalistickém hodnocení úspěchů i příslibů věcí příštích předvídal nastupující syntézu pole až do té doby poměrně nejednotného. V průběhu předchozího desetiletí došlo sice zásluhou sociálních dějin k nevídanému nárůstu rozmanitosti způsobů, jak historici nazírají minulost, ale na druhé straně se zkoumavějšímu pohledu naskýtal obrázek do značné míry roztržštěný. Hobsbawm, sám zaujímající neortodoxně marxistické stanovisko, volal po pokroku „od sociálních dějin k dějinám společnosti“, jež by zahrnovaly socioekonomický výklad společnosti ve smyslu strukturovaných entit, sjednocovaly dějiny „mnoha“ s dějinami hrstky mocných a umožňovaly hlubší porozumění politiky vycházející z materiálního života lidu.¹ V tomto idealistickém a antiindividualistickém pojetí politiky však polem, kde se měla kýžená syntéza uskutečnit, stále zůstávala politická sféra. Hobsbawm navíc obnovil i koncept dějin jako vnitřně soudržného a spojitého procesu nadaného vlastním významem, jehož počátky lze najít v historismu Leopolda von Rankeho.

Deterministickým sklonům ortodoxního marxismu se Hobsbawm vždy pozorně vyhýbal, ale zároveň tvrdil, že „dějiny společnosti“ budou schopny zachytit totalitu společenské minulosti v podobě srozumitelného vyprávění, jehož cílem bude popsat a vysvětlit změnu v čase. Doufal, že dokáže vypracovat takové „metavyprávění“, aby se v něm neskrývané marxistické rysy spojily s bohatstvím a nahodilostí historických zkušeností, a zároveň očekával, že nové metavyprávění zpochybní – a dokonce i nahradí – konvenční politické dějiny „velikých mužů“, kterým dává přednost historismus i konvenční politické dějiny.

Během následujících osmi let přetvořily sociální dějiny celou scenerii historické profese na Západě k nepoznání. Přesto začíná Tony Judt

svůj rekapitulační esej z roku 1979 rafinovanou poznámkou, podle níž „tohle není dobrý čas na to, být sociální historik“. Sociální dějiny jsou podle něho pompézní „klaun v královském purpuru“ a neschází mnoho k tomu, aby nadobro ztratily „kontakt se studiem minulosti“. Samy sebe nekompromisně odřízly od všeho, co je jakkoli pojilo s chronologií, a historický význam idejí je v nich přehlížen. Navzdory nárokům, které samy vznáší, postrádají skutečnou teorii – Judt zde má na mysli, že v nich schází marxistické hledisko. Namísto toho sociální dějiny zredukovaly teorii na metodu a metodu na statistické techniky. Tak dlouho si půjčovaly od sociologie a politiky, až se vlastním přičiněním ocitly v závislém postavení a to vydláždilo cestu nekritickému přijímání abstraktních „modelů“, jako je „modernizace“. Jejich působením vzniklo metavyprávění zcela nepodobné tomu, jaké očekával Hobsbawm:

přejaté ideje a stereotypní modely až příliš často nahrazují teoretické postřehy a pozorná zkoumání... Termíny, jako je například „modernizace“, a různé „modely“ pokroku jsou roubovány na konkrétní dějinnou situaci, z níž se vzápětí stává doklad i ospravedlnění nároků vznašených jménem termínu či konceptu, o který se jedná – je to dokonalý kruh!

Podle Judta už sociální dějiny nemají žádný vlastní příběh, který by mohly vyprávět, a ten, který vyprávějí, přestal být skutečnými dějinami.²

K této diskusi se v letech 1995 a 1996 znovu vrátili Geoff Eley a Keith Nield. Načrtávají obraz sociálních dějin jako oboru v existenciální krizi a zdá se, že přitom vedou bitvu na dvou frontách. Jde jim o to, aby své strukturálně realistické a materialistické kolegy upozornili na výzvu, kterou představuje postmodernismus, ale na druhé straně se také snaží odrazit Patricia Joyce s jeho vyhlašovaním definitivního „konce sociálních dějin“ a rezignací na jejich nenahraditelný potenciál kritizovat ve věku globalizace kapitalismus a třídní strukturu. Zůstává však otázkou, zda ve snaze historizovat sociální dějiny spatřují v tomto oboru něco více než politicky korektní tradici, zatímco budoucnost náleží foucaultovským a poststrukturalistickým diskursivním dějinám „sociálna“ a „společnosti“, anebo zda – jak tvrdí Joyce – „obracejí zrak k minulosti sociálních dějin s tím, že tak získají možnost nahlédnout do budoucnosti“.³

Tyto názory vypoovídají o úspěších i o selháních sociálních dějin mnohé. Odráží se v nich pokračující neschopnost jejich protagonistů i antagonistů pokročit za polarizované termíny, které celou tuto debatu

charakterizují. Není pochyb, že sociální dějiny otevřely historický obor novým tématům a metodám. Dějiny demokratizovaly a ze studia minulosti učinily platný nástroj sociální kritiky.⁴ Na druhé straně ovšem nedokázaly předložit přesvědčivou syntézu, která by umožňovala ploutvat mezi Skyllou specializovaného empirismu a Charybdom teorie modernizace – včetně její marxistické varianty. Je tudíž paradoxní, že sociální dějiny sice vystupovaly jako menšinový partner v mnoha průkopnických oborech, přitom si však uchovaly překvapivě konvenční chápání toho, co je to vlastně historie.

12.1 Genealogie pohybů kyvadla

Kořeny sociálních dějin musíme hledat už v osvícenství. V průběhu devatenáctého století se sociálněhistorické přístupy rozvíjely hlavně pod oborovými deštníky „historické školy“ politické ekonomie, rodící se sociologie (Max Weber a další) a marxistické filosofie, zejména v Německu.⁵ Ve Velké Británii a – mnohem více – ve Spojených státech poskytovalo pluralistické historiografické prostředí dostatek prostoru pozitivistickým studiím, které bychom dnes zařadili do sociálních dějin. V první části dvacátého století sepisovali britští „fabiánští“ socialisté, američtí „noví historici“ i francouzští *Annales* skutečné sociální dějiny,⁶ zatímco německá historiografie, jež pozitivistickou tradici postrádala, zůstávala stále věrna přísným oborovým pravidlům „pozdního historismu“. Sociálněhistorické přístupy v Německu zůstaly na okraji zájmu až do doby dlouho po roce 1945.

Navzdory těmto starším tradicím však skutečný rozkvět sociálních dějin nastal teprve po druhé světové válce. Nástup sociálních dějin v různých národních prostředích měl navíc tolik společných rysů, že je lze představit jako jediný nadnárodní projekt. Sociální historici studovali skupiny a hnutí minulosti, jakož i sociální struktury a změny. Zkoumali rozmanité demografické, hospodářské a sociální procesy a všimli si i toho, jak se navzájem ovlivňovaly. Světová názory, mentality a „kultury“, životní úroveň, každodenní život, rodiny, spolky a další sociální uskupení, to všechno se stalo předmětem pozornosti. Avšak definovat sociální dějiny jako obor, který se věnuje minulosti „sociální“, tedy sféry uprostřed mezi ekonomikou a státem, by znamenalo nepochopit jejich globální ctižádost. Vzájemné kontakty mezi kapitalistickým hospodářstvím a „sociálním“ představovaly významný předmět sociálněhistoric-

kého bádání už od počátku. Především v Německu stojí toto propojení „sociálních a hospodářských dějin“ ještě pořád v dvojí opozici: na jedné straně proti dějinám politických idejí, na druhé proti stále ahistoričtější ekonomii. A navíc se jen některé úzce vymezené podobory sociálních dějin dokázaly přiblížit Trevelyanově představě „dějin lidu, z nichž politika bude vypuštěna“ z roku 1942.⁷ Sociální dějiny byly svým marxistickým kořenům zavázány příliš, než aby politiku mohly považovat za nepodstatnou, a sociální protesty, konflikty a revoluce se staly klíčovými oblastmi jejich zájmu. Sociální dějiny stály také na počátku studia tříd – především třídy dělnické – jakožto emancipačního projektu. Přitom konfrontovaly i dějiny politické zdůrazňující ideje a veliké postavy minulosti, protože předkládaly potenciálně hlubší a vhodnější způsob výkladu politické minulosti. Hobsbawmovy dějiny společnosti se zaměřovaly na působení sociálních struktur a procesů na politická společenství, politiku i jednotlivé politické linie.⁸

Sociální historici všude naráželi na stejné teoretické otázky. Souvislost mezi „strukturou“ a „aktérstvím“ zůstává kontroverzním tématem dodnes. Jak by měli historici zachytit „neosobní“ socioekonomické síly a kolektivy, například „sociální třídy“? Jakou roli hrají historické subjekty (jimiž se nyní stali „prostí lidé“ spíše než veliké postavy) v rámci takových sil či kolektivů a jim navzdory? Jak lze různé rozměry rozboru uvést do souvislosti v rámci přesvědčivého vyprávění? Jaká příčinná váha by měla být v historickém vysvětlení připisována „strukturám“ a „smysluplně jednajícím subjektům“ a jaká „sociálním faktorům“ a „kultuře“?

Přesto se však výsledkem orientace, kterou sociální historici sdíleli, nikdy nestaly opravdu *mezinárodní* sociální dějiny. Z valné části zůstává tento obor stále spoután státními hranicemi: dějiny společnosti si nevyvinuly žádný obecně přijatelný pracovní koncept společnosti, a proto zůstal jejich hlavním zaměřením národní stát. V tomto ohledu se většina evropských „národních“ sociálních dějin rozcházel s angloamerickou historickou sociologií a jejím univerzalistickým modernizačním modelem a zálibou v makrosociologických srovnáních.⁹ „Národnost“ sociálních dějin vyvstávala ze zvláštních rysů, jež tento obor v různých národních prostředích vykazoval, jakož i z národních historií, k nimž patřil a které spoluutvářel. Sociální dějiny nikdy nevyřešily napětí mezi svým univerzalistickým politickým hlediskem a zájmem vyprávět souvislé národní dějiny, jež by byly nadřazeny tradičním dějinám politickým. Univerzalistické koncepty – třída, kapitalismus, modernizace a podobně – byly tak začleňovány do individualizovaných národních dějin. Navzdory

jejich systematickému přístupu a internacionální ctižádosti nebylo pro-duktem sociálních dějin nic než různé podoby teze o národní výjimeč-nosti. Začalo být těžké jednoznačně odlišit teorii, metodu a národní metavyprávění.

Britské sociální dějiny se rozvinuly v kontextu čile pluralistického – a také dosti svárlivého – marxismu. Jejich hlavním úkolem bylo vysvě- lit průmyslovou revoluci a nástup třídní společnosti, jakož i zodpovědět charakteristicky britskou hádanku, proč z těchto procesů sice povstalo vysoce organizované odborové hnutí, nikoli však třídní vědomí, jak to předpovídala marxistická teorie. Po roce 1945 se marxistické sociální dějiny rozpadly na několik navzájem znesvářených křídel. V čele jed- noho z nich stál Hobsbawm spolu s Perrym Andersonem, Edwardem P. Thompsonem, Garethem Stedmanem Jonesem a skupinou okolo *History Workshop Journal* (od roku 1976). Toto periodikum se stalo významnou platformou „dějin zespodu“ a později i dějin žen, což vedlo k mnoha teoretickým a metodologickým novinkám; deterministickou marxistickou ortodoxii spojovanou se stalinismem britští sociální histo- rici tohoto směru zavrhli. Nové sociální dějiny měly za cíl překonat para- lýzu, již v padesátých letech přivodila rozprava o životní úrovni, odmít- nutím ekonomické perspektivy, která v ní převládala, jakož i prvořadého významu, který její účastníci obecně přisouvali „nominálním“ a „reál- ným“ mzdám. Sovětská invaze do Maďarska roku 1956 přiměla mezitím sociální historiky k opětovnému oživení britského marxismu. Teoretic- ké otázky a politické imperativy se spojily ve výrazně antistrukturalis- tické stanovisko privilegující „aktérství“. „Zkušenost“ a „hegemonie“ se staly dokonalými bojovými pokrčky odborových dějin, v prvním pří- padě „zespodu“ a ve druhém „svrchu“. ¹⁰ V Británii tudíž sociální dějiny jen znovu potvrdily odvěký dualismus struktury a aktérství, přičemž ky- vadlo posunuly směrem k aktérství.

Ve Spojených státech se sociální dějiny utvářely v rozmanitějším pro- středí. Marxistické vlivy byly v zámoří méně výrazné a musely soupeřit se silnou pozitivistickou tradicí vycházející ze strukturálního funkcio- nalismu Talcotta Parsonse a teorii modernizace. Při formulaci národ- ního metavyprávění, jež postupně sestavily „nové sociální dějiny“, hrá- la významnou roli zvláště teorie modernizace, zatímco marxismus se ocitl v postavení buď pouhé varianty hlavního proudu, anebo opoziční menšiny. Diverzifikace se navíc trvale prohlubovala, poněvadž ameri- cká sociální věda chtěla vyprávět více než jen jeden příběh. Pozornost si postupně vynutila nejen průmyslová revoluce a třídní společnost, ale

také koloniální společnost, americká revoluce, otroctví, občanská válka, fenomén hranice a etnická rozmanitost. A kromě toho sahaly pro národ přistěhovačů tak charakteristické netřídní sociální rozdíly často přes hranice tříd.¹¹ Americké sociální dějiny také přijaly s otevřenou náručí zdánlivě neomezené možnosti nabízené počítači a kvantitativní městské dějiny, historická demografie a dějiny rodiny, jež v Británii, Francii nebo Skandinávii představovaly jen úzce specializované podoby, prožívaly ve Spojených státech mimořádný rozkvět. Americké „nové sociální ději- ny“ byly z velké části historií kvantitativní.

Na rozdíl od svého britského protějšku byly americké sociální dějiny v šedesátých letech výrazně *strukturalistické*. Toto zaměření bylo při- tom výsledkem metodologické preference spíše než politických okol- ností, byť jeho legitimitu posílily „modernizační“ koncepty. Ze statis- tických rozborů demografických dat a údajů o migraci nebo o sociální mobilitě obyvательства se stal prvek zprostředkující souvislost mezi eko- nomickými, sociálními a politickými aspekty sociálních dějin. Nástup geografiky a sociálně pohyblivého obyvательства, k němuž došlo v Ame- rice devatenáctého a raného dvacátého století, byl vykládán jako půso- bivý doklad vzájemného ovlivňování struktury a aktérství. Většina so- ciálněhistorických monografií se zaměřovala na jednotlivá města, což autorům umožnilo spojit demografické, městské a etnické dějiny s dě- jinami dělnické třídy.¹² Rozbor ekonomických a demografických změn na lokální úrovni měl za cíl položit strukturální základy, o které by se mohl opírat výklad zákonitostí sociální mobility, a následně i posky- nout souvislost mezi ekonomickou základnou (struktura) a sociálními nebo politickými sdruženími (aktérství) – s důrazem na význam etnické příslušnosti jakožto součásti politického spektra. Aktérství bylo tudíž v důsledku zapracováno do struktury.

Předmětem značné kritické pozornosti se staly studie sociální mobi- lity. Monografie začaly být metodologicky sofistikované až k úplnému zahlcení statistikami, docela přesvědčivé však byly jen výjimečně. Údaje o sociální mobilitě přitom potvzovovaly prohlubující se třídní rozdíly stej- ně často jako nárůst polyhlybnosti směrem vzhůru působením „pokroku“. Neschopnost těchto studií skutečně vysvětlovat vyvěrala především z je- jich nerozhodnosti, zda zákonitosti mobility plynou ze strukturálních podmínek, anebo z individuálních preferencí.

Americké „nové dějiny dělnictva“ se vymezovaly proti „starým dějinám dělnictva“, které se zaměřovaly v první řadě na odborové organizace a od- borářské předáky, přičemž oslavovaly americkou tradici neideologického,

konformního odborářství (*bread and butter trade unionism*).¹³ Zpočátku se nové dějiny dělnictva rozvíjely jen jako součást „nových sociálních dějin“, ale brzy se osamostatnily a vykročily směrem k marxismu. První vlna jejich stoupenců se pomocí kvantitativních metod snažila zachytit život prostých dělníků, kterých si „staré“ dějiny dělnictva nevěšimaly. Tito badatelé sepisovali lokální monografie připomínající studie, jež jsme zmínili už výše, ale s levicovějším politickým nábojem.¹⁴ Jejich cílem bylo popsat dělnický radikalismus, který historické záznamy až do té doby opomíjely. Za první radikály byli označeni přistěhovalečtí dělníci, kterým nebylo umožněno vstupovat do bílých anglosaských odborových svazů. Protože však statistické doklady takového radikalismu zůstávaly značně prchavé, hledaly „nové“ dějiny dělnictva potvrzení svých stanovisek stále častěji spíše v kvantitativním materiálu, který souvisel s otázkami symbolů a rituálů. Jiní badatelé zdůrazňovali hegemonické „vládnoucí ideologie“ a poukazem na ně vysvětlovali nepřítomnost radikalismu.

Z tohoto „kulturního obratu“ vyvstaly ovšem na konci sedmdesátých let jak optimistické, tak i pesimistické dějiny dělnictva v Americe. Optimisté kladli důraz hlavně na aktérství, jež se projevilo v dlínském radikalismu devatenáctého století, a snažili se ho uvést do souvislosti s pozdějšími radikálními demonstracemi. Jejich práce vyprávěly optimistický příběh o dělnickém aktivismu, který byl sice opakovaně rozdrčen, stále znovu však vstával z mrtvých.¹⁵ Pesimisté přijímali za svůj neomarxismus a v amerických dělnicích viděli oběti kapitalistické „hegemonie“. Také oni zdůrazňovali především dělnickou militantnost v devatenáctém století, ale zapracovávali ji spíše do tragédie dlouhodobé porážky amerického dělnictva. Pozdní devatenácté a rané dvacáté století bylo podle nich obdobím, kdy se manažeři chopili taylorismu a fordismu s cílem vyrvat dělníkům technické znalosti, připravit je o jejich dovednosti a podřítit je kapitalismu. V tom jim nahrávala i etnická rozmanitost, jež zaručovala trvalou roztržitost pracovní síly.¹⁶

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se tudíž americké „nové dějiny dělnictva“ staly svědkem kulturního obratu směrem k aktérství a hegemonii, přičemž zprostředkující úlohu mezi nimi plnil koncept zkušenosti. Protože zkušenost se snadno dala uvést do souvislosti i s tožností, byly americké sociální dějiny poststrukturalistickým idejím dířence a symbolické reprezentace dokonce ještě otevřenější než jejich britský protějšek. Kyvadlo se dalo do pohybu a od kvantitativního strukturalismu přes zkušenosti na nejnižší úrovni, Antonia Gramscioho a sociologii Clifforda Geertze dorazilo nakonec až k Foucaultovi a Derridovi.

V Německu se sociální dějiny staly součástí historického oboru za zvláštních okolností. Na jedné straně se musely potýkat se stále převládajícím pozdním historismem anachronisticky zdůrazňujícím velké povstavy minulosti a politiku, zároveň však musely zabránit i tomu, aby byly ztotožňovány s marxisticko-leninskou historiografií, která se praktikovala v Německé demokratické republice. Proto také začaly jako podnik marxistický, ba dokonce antimarxistický. Na počátku německých sociálních dějin stáli historici jako Werner Conze nebo Theodor Schieder, kteří se těšili nikoli nevýznamnému postavení už v pronacistické *Volksgeschichte* třicátých let. Po roce 1945 se zdiskreditovaného „lidoveckého“ (*völkisch*) žargonu odřekli a klíčové prvky historismu přetvořili v „dějiny struktur“ (*Strukturgeschichte*). Antimodernistickou *Volksgeschichte* tím transformovali v sociální dějiny schopné čelit skutečným „technicko-průmyslového věku“, i když Conze se konceptu společnosti kvůli jeho marxistickým konotacím raději vyhýbal.¹⁷ *Strukturgeschichte* zůstávaly tím pádem značně prchavé a „společnost“ v nich postrádala definici. Spíše by se dalo říci, že struktura zde vystupovala jako abstraktní náhražka politicky podezřelých termínů jako „výrobní vztahy“ a „třída“. Kritici namítali, že jsou-li struktury prakticky všude, zůstanou dějiny moderní společností bez konkrétnějšího socioekonomického slovníku neurčité.

Organické společenství, jež dříve představoval *Volck*, nahradili nyní Conze se Schiederem neohumanistickým konceptem „autonomního subjektu“, který měl původ v historismu devatenáctého století. Vycházeli přitom z díla „německého sociologa“ Hanse Freyera a strukturalistický rozbor současných kultur spojovali s opětovným potvrzením role velikých osobností. *Strukturgeschichte* začaly bádat v dějinách industrializace, dělnických vrstev, městských kultur a sociálního žargonu (*Begriffsgeschichte*), aby v nich našly prvky spojitosti překlenující zlomy, jež měla podle všeho na svědomí průmyslová revoluce a demokracizace; marxistickému důrazu na třídní boj tak musely *Strukturgeschichte* nutně odporovat. Jejich cílem bylo sepsat epos o věčném boji mezi strukturami a „velikými osobnostmi“ schopnými klást jim odpor a utvářet je.¹⁸ Syntéza Conzeho a Schiedera měla za cíl sloučit všechny tyto konfrontace do jediné posloupnosti „osobností“, v níž by na sebe dokonce i strukturalní konfigurace braly individuální kvalitu.

Protože však v rámci *Strukturgeschichte* žádná podobná syntéza nevznikla a celý směr se posléze rozpadl na řadu volně souvisejících podoborů, jejich vliv byl v šedesátých a sedmdesátých letech nezřídka spíše podceňován. Hospodářské dějiny, dějiny měst a dějiny dělnictva,

demografické dějiny, zemědělské dějiny i dějiny osidlování, všechna tato zaměření nacházela ovšem v programu *Strukturgeschichte* inspiraci, a totéž lze tvrdit i o dějinách sociální sémantiky. *Strukturgeschichte* si tudíž zaslouží, aby jim byla přiznána zásluha za to, že uprostřed opevněného tábora německé historické profese daly vzniknout sociálním dějinám, přičemž stojí za pozornost, že sociální dějiny, které takto vznikly, otevřeně odmítaly marxismus. Snažily se smířit vysloveně „strukturalistický“ koncept sociála (u jehož počátků leží Freyerova sociologie a práce Fernanda Braudela) s konceptem „aktérství“ převzatým z historismu. Odtud však plynulo, že „aktérství“ je vyhrazeno pouze „velikým postavám“, jejichž záměrem se historik snaží „porozumět“, a to hermeneutickým čtením dokladů; jinak řečeno, jednalo se o odhalení záměrů historických aktérů. *Strukturgeschichte* položily strukturu a aktérství vedle sebe, aniž se pokusily jakkoli objasnit vztah, který mezi nimi existuje.

V šedesátých letech se však v Německu zformovala mladá generace sociálních historiků, jejíž členové se zasloužili o to, že *Strukturgeschichte* se už žádného dalšího uznání nedostalo. Většinu nových sociálních historiků představovali sice Conzeho a Schiederovi žáci (a další ústřední osobností se stal Gerhard A. Ritter, který studoval u Ernsta Fraenkel), sami však vznášeli nárok na zcela odlišnou genealogii, v níž mnohem více zdůrazňovali německé emigranty a mezioborové kontakty, především se sociologií. Na scéně se tak znovu ocitl Marx, v neortodoxním zpracování vycházejícím zejména z Maxe Webera, Hanse Rosenberga a Eckarta Kehra. Tyto přinejmenším podle svého vlastního prohlášení kritické sociální dějiny hlásaly „historii jakožto sociální vědu“. *Strukturgeschichte* se zřekly a označily je za nepodstatné, empiristické a – což byl vůbec nejtěžší odsudek – historistické, takže je odmítly považovat za více než přípravou fázi skutečného paradigmatického obratu, k němuž ovšem došlo teprve na konci šedesátých let.¹⁹ Své sociálněhistorické předchůdce zkrátka překonala poměrně soudržná skupina mladých historiků okolo Hanse-Ulricha Wehlera a Jürgen Kocky, nově vzniklé univerzity v Bielefeldu a vlivného časopisu *Geschichte und Gesellschaft* (vycházejícího od roku 1975).

Kritické sociální dějiny rozvinuly radikálně *strukturalistické* chápání společnosti a znovu ustavily příčinnou souvislost mezi ekonomickými, sociálními a politickými rozměry historického rozboru. Na stole se jejich přispěním znovu ocitla i neurčitě marxistická, materialistická koncepce „základny“ a „nadstavby“. Sociální dějiny v Německu přijaly tudíž strukturalistické paradigma, jež se diametrálně odlišovalo od zdůrazňování

kultury, s jakým se v téže době bylo možné setkat v Británii a později i ve Spojených státech. Německé sociální dějiny se tímto směrem obrátily v reakci na historismus i na *Strukturgeschichte*. Epistemologicky vzato v nich místo hermeneutiky zaujala *ideologická kritika*. Znamenalo to zaprvé, že kritičtí sociální historici odmítli představnost, že minulosti lze porozumět zkoumáním záměrů historických subjektů, poněvadž o nich usoudili, že si nemohli uvědomovat strukturální omezení vlastního jednání – a předmětem bádání se pak stala právě tato omezení.²⁰ Z druhého, sociální historici zavrhovali historiografické přístupy (především historismus) snažící se pochopit minulost pomocí hermeneutických metod odhalujících záměry relevantních osobností.²¹ Podobné přístupy odsuzovali jakožto metodologicky naivní apologetiku vládnoucí třídy. Jen strukturální rozbor byl podle jejich přesvědčení schopen zachránit opravdovou minulost před ideologickým zkresením.

Německá „sociálněvědná historie“ neváhala uplatňovat teorii a v rámci svého „pátrání po teorii“ (Reinhard Koselleck) si vypůjčovala „koncepty středního dosahu“ od ekonomie, sociologie i politikologie. Se soulovím „koncept středního dosahu“ původně přišel americký sociolog Robert K. Merton, který tak označoval formu sociální teorie bezprostředně umožňující empirický rozbor. Němečtí sociální historici proměnili jeho ideu v prostředek umožňující porozumět vymezeným historickým obdobím. Modely, jako je například „imperialismus“, „organizovaný kapitalismus“ či „třídní formace“, utvářely výklad přesně určených historických období. Tak se sice snižovala teoretická hodnota Mertonovy ideje, ale sociální historici si s tím hlavu příliš nelámali, protože historii chápali ryze „instrumentálně“, jako by historická vyprávění byla výběrem teorie sice zbarvena, nikoli však zásadně ovlivněna. Například Kocka definoval historický „příběh“ jako posloupnost rozdílů mezi vybraným modelem – neboli normální cestou – a minulou „realitou“. ²² „Sociálněvědná historie“ sice otevřeně hlásala bezstarostný eklekticismus, všechny její koncepty vyrůstaly ovšem z teorie modernizace.

Přes svůj vyhlášený rozchod se *Strukturgeschichte* si „sociálněvědná historie“ uchovala podobný koncept „struktury“, ale využívala ho k jinému účelu. Koselleckova „teorie historického času“ definovala typický moderní typ „zkušenosti“: historický čas se podle Kosellecka v moderní době zrychlil natolik, že dokonce i „strukturální momenty“ je dnes možné zakoušet jako události. Kocka z téhož postřehu vyvodil opačný závěr, podle něhož se „struktura“ ocitá téměř úplně mimo chápání lidských bytostí. Vyčerpávající vysvětlení se z toho důvodu neobejde bez strukturálního

rozboru podmínek a omezení „aktérství“. Samo „aktérství“ – není-li chápáno jako osobní zájem a podrobení se struktuře – se tak posunulo na okraj historického líčení.²³

Ve srovnání se svým předchůdcem usilovala „sociálněvědná historie“ o syntézu mnohem energičtější. Například Wehler ve snaze naplnit tuto citlivost rozvinul *Gesellschaftsgeschichte* („dějiny společnosti“) a tímto termínem se postupně začal označovat systematický rozbor všech čtyř klíčových rozměrů moderní společnosti (ekonomické, sociální, politické a kulturní sféry – navzájem propojených systémy společenské nerovnosti) s konečným cílem vysvětlit politický proces. Takové „politicko-sociální dějiny“ navíc vyhovovaly zájmům generace, která už vyrostla v poválečném Německu a usilovala o odhalení kořenů nacismu. Zatímco totiž *Strukturgeschichte* zdůrazňovaly dlouhodobé spojitosti, které tomuto zkoumání přenechávala samostatnému podboru nazvanému *Zeitgeschichte* („soudobé dějiny“), cílem *Gesellschaftsgeschichte* bylo objevit dlouhodobé příčiny nacismu, o nichž se soudilo, že musí sahat až do devatenáctého století. Wehler a někteří další tak sestavili „metavyprávění“ o neúspěšné německé modernizaci.²⁴

Pro ilustraci se zde můžeme blíže podívat na Wehlerovo pojednání *Das Deutsche Kaiserreich*.²⁵ Wehler ve svém kritickém úvodu volá po „kritických“ dějinách Německé říše let 1871–1918, které by dokázaly odhalit kořeny nacismu. Své vlastní dějiny zahajuje líčením „konstelace roku 1871“, vysoce výbušného souběhu modernizačních a antimodernizačních sil předjímajícího rozporu, které pak říší zmítaly až do roku 1914. „Agrární revoluce“ zkomercionalizovala zemědělství a posílila tak převahu, již se těšily reakční elity vlastníci pozemky, zvláště ve východních provinciích Pruska. Ve srovnání se „Západem“ – totiž s Velkou Británií a Spojenými státy – proběhla v Německu industrializace pozdě: v podstatě se o ní dá mluvit teprve od padesátých let devatenáctého století. Nasadila však o to vyšší tempo a výsledkem byla těžká sociální napětí. V této situaci německá buržoazie a především čelní představitelé těžkého průmyslu odmítli liberalismus ve prospěch trvalého politického spojenectví s konzervativní aristokracií a vysokou státní byrokracií. Selhání liberalismu však vážně oslabilo německou občanskou společnost, zatímco represivní Bismarckův režim udusil demokratizaci Německa a ochromil parlamentní vládnutí i sociální reformy pomocí pseudopopulistické „revoluce shora“.

Wehler svůj obraz rychlé hospodářské modernizace a z ní vyplývajících tlaků na politický systém dále rozpracovává v kapitole zabývající se

industrializací. Je ironií, že jejich dvacet stran představuje vlastně jedinou opravdu sociálněhistorickou úvahu, kterou v celé knize najdeme. Zbytek, bezmála pět šestin textu, se zabývá politikou. Politické strany Wehler šmahem zavrhne jako impotentní a disponující mizivým vlivem na politický proces ovládaný tradičními elitami a nově organizovanými zájmy těžkého průmyslu. V Bismarckově vládě spatřuje pohotového mocenského zprostředkovatele obratně žongujícího s neformálními elitními koalicemi, které držely pohromadě sdílené zájmy, ideologické spojení a odpor k „nepřátelům říše“, jako byli například sociální demokraté. Režim ovládal společností tím, že jí manipuloval – za Viléma II. to platilo ještě více. Propagovány byly integrované a stereotypizující ideologie jako antisocialismus, antisemitismus a antikatolicismus. Za klíčové činitele autoritářské socializace považuje Wehler rodiny, školy, univerzity a armádu. Autoritářskou mentalitu výše postavené poloviny německé společnosti posiloval i tříděně založený soudní systém, což dále podporovalo submisivní postoje k monarchovi, ke státu i k elitám.

Manipulativní politika udržovala starý řád při síle, ovšem stabilitu zajistit nemohla. Právě naopak, dávala vzniknout napětím a potenciálnímu spojení odcizovala. Státní politika se proměnila v reaktivní krizový management a režim se uchyloval ke stále agresivnějšímu nacionalismu, kterým si chtěl udržet lojalitu. Německý imperialismus byl tudíž strážně odhlášený pozorovatel od konfliktů na domácím poli a přeměřován agresivně do oblasti mezinárodních vztahů: německá *Weltpolitik* ve skutečnosti byla jen manipulativní domácí politikou. Německo se stalo vedoucí silou evropských závodů ve zbrojení a vybudovalo si dokonce i flotilu, která měla narušit britskou námořní hegemonii. Tato zahraničně-něpolitická dobrodružství však vyvolávala vznik protiněmeckých koalic, nakonec měla za následek mezinárodní izolaci Německa a militarismus v německé společnosti učinil válku nevyhnutelnou. Podle Wehlera představitel německé invaze do Francie a do Ruska v roce 1914 poslední zofalý pokus udržet odumírající vilémovský systém při životě, ale porážka Německa s sebou přinesla právě takovou sociální revoluci, jaké měla válka za cíl zabránit. Odpor elit k demokratickým institucím Výmarské republiky následně v době velké krize pomohl k moci nacistům.

Wehlerova promyšleně argumentovaná kniha se stala předmětem obrovských kontroverzí, v neposlední řadě proto, že asketická stručnost se v ní poji se sarkastickými soudy a vyrocenými poznámkami. Každá kapitola vychází z vlastního teoretického konceptu, takže se často zdá, jako by teorie byla jen zestručněným výkladem minulé „reality“, ilustrovaným

cíli (mohla jím být liberální demokracie nebo socialismus) a velké oblibě se těšily i v tehdejší ekonomice (přístup „dlouhých vln“) a sociologii (modernizace, marxismus).²⁸ Není také nijak těžké vycítit v nich touhu usmířit teorii se starou představou, podle níž jsou dějiny *unitárním procesem*.

Jako názorný příklad nám v této souvislosti poslouží Kockův esej zabývající se „formací dělnické třídy“ v Německu.²⁹ Začíná náčrtem teoretického modelu, v němž jsou rozlišeny „čtyři analytické rozměry“. Prvním je dlouhodobý proces přetvářející *ancien régime* v moderní „třídní společnost, v němž klíčovou roli sehrává především vzestup kapitalismu, budování států a demografické proměny. Z druhé, Kocka líčí šíření námezdní práce v centralizovaných výrobních zařízeních, jež s tímto dlouhodobým procesem souviselo a v jehož důsledku se postupně sjednocovala stanoviska příslušníků dělnické třídy. Zatřetí, dělníci si hypoteticky – na tomto základě – utvářeli kolektivní totožnost vyjadřovanou jazykem, rodinnými strukturami, zákonitostmi, jimiž se řídilo uzavírání sňatků, rezidenční segregaci i kulturou. A konečně,

za určitých podmínek mohou ti, kdo sdílají třídní postavení a stávají se sociální třídou..., na též základě jednat kolektivně a popřípadě se i zorganizovat [v odborové svazy nebo socialistické strany], a to v konfliktu s ostatními třídami a někdy i se státem.³⁰

Kocka v dalším detailně popisuje situaci „nižších tříd“ kolem roku 1800. Jako obvykle předkládá vynikající syntézu nesčetného množství odborných pojednání v jediné „třídní“ výklad. Následuje podrobné líčení právních, hospodářských a demografických změn, které byly načrtnuty již na první úrovni Kockova modelu, vycházející ze soudních rozhodnutí a obrovského množství statistických údajů. Další kapitola dokládá, že sloužnictva, pracovníků v zemědělství ani lidí vykonávajících příležitostná zaměstnání – což byly tři nejpčetnější profesní skupiny – se námezdní práce příliš nedotkla a jejich zakořenění ve starších výrobních podmínkách a právních omezeních zůstávalo beze změny. Pracovníci v „domácích odvětvích“ začali být naproti tomu v rostoucí míře závislí na kupeckém kapitálu, byť zaměstnanci kapitalistického továrního systému se z nich zatím ještě nestali. Nádeníci se velkou měrou měnili v námezdní pracovníky, kdežto jejich pánům nechybělo mnoho ke statusu drobných zaměstnavatelů. Cechovní tradice přitom ještě přežívaly v kolektivní organizaci jednotlivých řemesel. A konečně, tovární dělníci téměř dokonale

někollika historickými detaily. Skutečné sociální dějiny vstupují na jeviště až překvapivě zřídka: vůbec nejpatričnější jsou jako rozšíření „politická“ o organizované zájmové skupiny a sociální instituce. Zatímco v popisu hospodářských a sociálních struktur bezmála žádní historičtí aktéři nevystupují, politickou arénu plní veskrze osobní vyprávění o „velikých mužích“ a událostech. Tří Wehlerovy snahy sjednotit společnost a politiku tak musí nést „manipulace“ – velcíci mužové snažící se manipulovat sociální procesy. Wehlerovo metavyprávění „o rozchodu Německa se Západem“ (*Deutscher Sonderweg*) získalo obrovský vliv i díky tomu, jak se v něm teorie modernizace, strukturalismus a ideologická kritika spojuje s mravně zdůrazněným výkladem klíčového období v jedinou „kritickou“ národní historii.²⁶

12.2 Teoretické základní kameny „tradičních“ sociálních dějin

Mají-li být jednotlivá národní směřování sjednocena v systematictější rozbor, nebude snad od věci upozornit nyní na některé základní prvky „tradičních“ sociálních dějin. Sociální dějiny jako takové bude v dalším zastupovat jeden z jejich reprezentativních podoborů, totiž dějiny dělnictva v té podobě, kterou v sedmdesátých a osmdesátých letech definovalo „paradigmata formace dělnické třídy“. Po většinu sedmdesátých a osmdesátých let znamenaly sociální dějiny víceméně totéž co dějiny dělnické třídy, respektive, obecněji vzato, dějiny prostých lidí (doslova „mužů“ – *history of ordinary men*). Koncept „formace dělnické třídy“ byl v první řadě pokusem sjednotit dějiny dělníků na pracovištích, v dělnických čtvrtích měst i v rodinách, nálevnách a volnočasových sdruženích s *dějiny dělnického hnutí*, tedy dějiny stávkování a třídního boje, odborového hnutí a stranické organizace, ideologie a „třídního vědomí“. E. P. Thompson inspiroval svým dílem *The Making of the English Working Class* (1963) dlouhou řadu modelů „formace dělnické třídy“.²⁷

Všechny přitom postupovaly stejným směrem: základní koncept „hospodářské základny“ určující „ideologickou nadstavbu“ proměnily v sloupnost příčinně souvisejících úrovní, které reprezentovaly vývoj od vzestupu kapitalismu až po založení socialistických stran. Jejich dalším společným rysem bylo využití modelů jednotlivých lineárních dějinných procesů, jimiž měly být poměňovány „skutečné dějiny“. Tyto teorie hlásaly idealizovanou historickou cestu k nějakému mravně definovanému

odpovídali Kockovu prototypu „ryzího námezdního dělníka“. Kocka zde vychází ze „strukturálního“ rozboru, zároveň se však nebrání ani spekulacím o „typických zkušenostech“ skupin, jež v tomto rozboru figurují. Činí tak s cílem vypořádat se s matoucí skutečností, že někteří domácí pracovníci, jakož i mnozí nádeníci k německému dělnickému hnutí v rané fázi „přispívali“, zatímco mnozí tovární dělníci se ho drželi stranou.

V závěrečném oddíle se Kocka zabývá třetí a čtvrtou úrovní svého modelu. Nejprve obrací pozornost ke sjednocujícím sklonům jazyka „práce“, „třídy“, sociální mobility, zákonitosti, jimiž se řídilo uzavírání sňatků, a sociálních protestů (nejnápadnější v souvislosti se stále se množícími stávkami koncem šedesátých a počátkem sedmdesátých let devatenáctého století). Tématem další části je vznik odborových svazů a vzestup sociálnědemokratických stran. Odbory se organizovaly nejdříve v prostředí některých řemesel, což je ovšem v přímém rozporu s předpovědí modelu, podle něhož měly vzniknout především mezi továrními dělníky. Kocka toto řemeslnické odborářství vykládá jako opožděný výsledek třídního boje mezi pány a nádeníky v prostředí revoluce z roku 1848. Jiným vývojem trendem charakteristickým pro Německo byl „předčasný“ nástup nezávislých dělnických stran, jež Kocka vysvětluje otevřeností, s jakou mnozí nádeníci přijímali socialistické ideologie, a neschopností německého liberalismu udržet si politickou hegemonii – na rozdíl od situace v Británii. Kockovým závěrem je, že zatímco na prvních dvou úrovních jeho modelu byla dělnická třída přítomna, na vyšších úrovních zůstávala „třídní formace“ omezeným jevem, navzdory pokroku mezi roky 1800 a 1875. „Třídní formace“ byla výsledkem kapitalismu a námezdní práce, ale ve smyslu „třídního vědomí“ a kolektivního jednání lze o ní mluvit jen tam, kde se projevoval i „doplňkový“ „konflikt mezi tradicí a modernizací“.³¹

Stojí za pozornost, jak Kocka v rámci příčinné architektury své argumentace nakládá se „strukturou“ a „aktérstvem“. Na prvních dvou úrovních předkládá rozbor povýšce strukturální. Na druhé úrovni se sice odvolává na typické „zkušenosti“, ale empiricky je nijak nedokazuje. Místo toho se jeho dřívějším předpokladům stran „zkušenosti“ dostává podpory až následně, a to ze strany převážně strukturálních jevů na třetí úrovni: Kocka nerozvíjí každou úroveň na základě úrovně předešlé, nýbrž příčinný řád implicitně obrací. Podobně se mu ne-daří přesvědčivě vyložit ani načasování a jednotlivé formy organizace německého dělnictva, poněvadž v praxi se uchyluje k proměnným *mimo* model, jež sám

předkládá: odvolává se například na socialistickou ideologii a na slabost liberalismu. A konečně, úloha „tradic“ v jeho argumentaci zůstává nejasná. Tradice by měly podle původního modelu organizaci dělnictva brzdit, ve skutečnosti se však stávají součástí Kockova vysvětlení, kde získávají úlohu „dostatečné příčiny“ „brzké“ organizace řemeslnických odborových svazů.

Kockův model stejně jako všechny koncepty „třídní formace“ připisuje každému rozměru „historické reality“ různé vlastnosti „struktury“ a „aktérství“.³² Všechny formulace v modelu sice rozlišují mezi demografickými, ekonomickými, sociálními a politickými/ideologickými úrovněmi „třídní formace“ (příčemž Katznelson mezi sociální a politickou vkládá ještě čtvrtou úroveň, kulturní), avšak rozcházejí se v míře, nakolik připouštějí, že by historické subjekty mohly případně působit jako „smysluplní aktéři“. Zwahrovo líčení toho, jak se mezi „proletáři rodem“ šířily příbuzenské svazky, je strukturální a aktérství v něm nehraje žádnou roli. Podle Katznelsona i Kocky poskytl industrializace a námezdní práce homogenizující „zkušenosti“, jež dělníci *pasivně* zakoušeli, *poté* z nich však vyvstalo jejich „aktérství“ na kulturních a politických úrovních. Aktérství tak existuje spíše na vyšších úrovních, kdežto na těch nižších je jednání převážně vynucené. Thompsona jeho „opětovné uvedení subjektu do historie“ naproti tomu přivedlo k tomu, aby „zkušenost“ definoval jako „aktérství“. Usoudil, že „třída“ vždy musí být „zakoušena“ – *aktivně vytvářena* a proměňována v kulturní a politické „třídní vědomí“. Když se však na Thompsonův zdánlivě totalizující koncept „zkušenosti“ podíváme podrobněji, ukáže se klamným, protože tím, co určuje, jaké „zkušenosti“ lze mít, jsou převážně materiální „výrobní vztahy“ (a tedy „struktury“). Thompsonovo novátorství spočívá v tom, jak bere v úvahu i nové formy „zkušenosti“ (například tradici „rodem svobodných Angličanů“), které pomáhají utvářet konkrétní *výrazy* „aktérství“ dělnické třídy, nic však nemění na předpokladu, že zkušenosti se musí spojit ve zkušenost *třídní*.³³

„Paradigma formace dělnické třídy“ je snad nejlepším příkladem neschopnosti „klasických“ sociálních dějin uvést do souvislosti strukturu a aktérství. „Strukturou“ se obecně vzato myslí kauzální přednost struktury a odsunutí aktérství na okraj. Vůbec nejzjevnější (často se říká „nejtvrdší“) byla v ekonomických institucích a ve výrobních vztazích. Historici dělnické třídy si sice uvědomovali, že na „struktury“ narážíme například i v oblastech kultury a organizace, tam se jim však zdály být mnohem méně pevné; William H. Sewell to kritizoval jako „špatně

mířeny materialismus“.³⁴ Jednotlivé segmenty společnosti se od sebe totiž neliší *mírou struktury*, nýbrž svými *konkrétními strukturálními vlastnostmi*. A konečně, sociální dějiny si tím, jak odsunovaly činitele stranou, samy přivodily sklon přijímat jako nepochoybnitelné jednotnou *rozboru kolektivy* s tím výsledkem, že se bezmála začalo zdát, jako by kolektiv dokázaly jednat úplně po způsobu lidí. „Tradiční“ sociální dějiny přijímaly skupinovou formaci jako samozřejmost, takže uvážovat o sociální totožnosti ve smyslu odlišnosti („diference“) bylo skoro nemožné. Právě z „diference“ se však stalo heslo zdobící korouhve nad hlavami těch, kdo počátkem osmdesátých let zaútočili na sociální dějiny ve jménu nových dějin „kulturních“.³⁵

12.3 „Sociální dějiny“ pod palbou

Někteří pozorovatelé uvádějí, že sociální dějiny se poprvé ocitly v „křizi“ už na konci sedmdesátých let. V Británii a Spojených státech se však jednalo spíše o rozpad čehosi, co soudržným oborem ve skutečnosti nikdy nebylo. Sociální dějiny začaly být volně ohraničeným územím poskytnutým dostatek prostoru nejrůznějším přístupům, byť některé z nich se vzájemně vylučovaly.

Dějiny dělnictva se staly první oblastí, v níž se „historie zkušnosti“ – tedy toho, *jak lidé minulost zakoušeli* – pokusila emancipovat od thomsonovského patronátu. Očividné to bylo v případě nové „mikrohistorie zespondu“, jakož i v tom, jak někteří badatelé začínali vznášet nároky na relativní autonomii kultury či odmítali ekonomický determinismus. Historie zkušnosti dokonce i tehdy, přijímala-li rozředenou verzi „hustého popisu“ vyvozeného z Geertzovy antropologie za svou, zůstávala z velké části v hranicích sociálních dějin. Podrobný rozbor symbolických systémů se v ní pojal s víceméně konvenčním popisem kontextu.³⁶ Přesto však vyprovokovala posun od sociologie jakožto teoretického výchozího bodu k sociální (nebo kulturní) antropologii. „Nové kulturní dějiny“ se sice pokoušely zvrátit tradiční upřednostňování ekonomické přičinnosti,³⁷ ale jejich revizionismus si nadále podržel konceptuální rámec materialistických sociálních dějin. Kulturní reprezentace nepřestaly vystupovat jako internalizace (být symbolické) materiální reality.³⁸

Přesvědčení Garetha Stedmana Jonese, podle něhož jazyk rozhodujícím způsobem utváří minulou skutečnost, bylo radikálnější a otevřelo jí cestu postmodernismu a „lingvistickému obratu“.³⁹ Genderové dě-

jiny podobně zaútočily nejen na sociální historiky přehlížející sexuální rozdílnost (diferenci), ale i na materialistickou povahu jejich základních kategorií. Jakožto „esencialistický“ odsuzovaly feministky předpoklad sociálních historiků, podle něhož byl proletariát v zásadě rodu mužského.⁴⁰ Většinu těchto revizionistů ovlivnila teorie diskursu Michela Foucaulta. Způsob, jak Foucault spojoval poznání s mocí, vyváděl sociální historiky z konceptu, protože pozornost se tím odváděla od ekonomických institucí, sociálního konfliktu a „skutečných lidí“. Sociální dějiny se neuměly vypořádat ani s údajně rozhodujícím postavením jazyka, ani s názorem, podle něhož je kultura symbolickým systémem na „skutečných lidech“ nezávislým. Reprezentace minulosti, jež sociální historici předkládali, samotná jejich představa „historické skutečnosti“ i jejich „vědecký“ přístup, to vše se zdálo být ohroženo.

Všechny výše uvedené kritiky sdílejí názor, podle něhož je sociální kategorie třeba chápat ve smyslu diference. Dokonce i ve svém vůbec nejkonvenčnějším pojetí, jež „diferenci“ považuje za zásadní pro „sociální totožnost“, to z hlediska sociálních dějin zabývajících se povýtce kolektivně představuje velmi závažné zpochybnění. „Diference“ je vždy a především individuální vlastností jednajících subjektů. Přijetí tohoto předpokladu by znamenalo nutnost znovu a zásadně promyslet otázku, jak se kolektivně vůbec utvářejí. Ve Spojených státech vliv „diference“ nedlouho vyústil v rozšíření sociálněhistorického slovníku, přičemž nově přirůstky se zaměřovaly zvláště na třídu „třída, rasa, pohlaví (*gender*)“. To sice obzory sociálních dějin samo o sobě nijak nerozšířilo, jejich přiběhy však začaly být složitější.⁴¹ Důležitější bylo, že tato „dekonstrukce“ kolektivů ohrožovala také jednotné chápání dějin, jemuž nemalo sociálních historiků ještě pořad dávalo přednost, jak už jsme ostatně viděli. Zde je třeba hledat kořeny nechtutí, s níž stoupenci sociálních dějin přistupují k dějinám genderovým, jakož i k mikrohistorii.

Polarizovaná debata mezi sociálními a kulturními dějinami se zatím odehrává jen v Německu: na jedné straně v ní stojí oborový „*establishment*“ věrný sociálním dějinám a proti nim kulturní historici sledující jednotný cíl (ačkoli rozepře propukají i mezi nimi navzájem). Příčinou této polarizace je neobvykle silné postavení, jehož se v Německu sedmdesátých a počátku osmdesátých let dostalo „sociálněvědné historií“. V historické profesi, a dokonce ani mezi sociálními historiky neměla sice „sociálněvědná historie“ většinu, přesto však v historickém oboru dočasně získala cosi na způsob „diskursivní hegemonie“. V dalších zemích nové přístupy již tak polarizovaný obor rozšířily, ale v Německu

museli novátoři vybojovat nerovnou bitvu s „novou ortodoxií“. Během těchto svárů začaly pak být německé sociální dějiny ztotožňovány s ekonomickým determinismem, rozbořem sociální struktury a antihermeneutickým strukturalismem, s makropříčinnými výklady, politickými sociálními dějinami a syntézou ve smyslu *Sonderweg*, jejímž typickým představitelem se stal Wehler. V osmdesátých letech „sociálněvědná historie“ všechna zpochybně odmlátila – ať už přicházela ze strany *Alltagsgeschichte*, nebo historie žen – a její stoupenec se dokonce snažil šířit podezření, že levičácké útoky ve skutečnosti páchnou pravcovým historismem.

„Sociálněvědná historie“ se v průběhu posledních tří desetiletí i přesto změnila a rozšířila. Sociální historici konečně začali naslouchat volání po historických srovnáních, která zaznívala už během debat o *Sonderweg*. Jejich studie překračovaly hranice národních dějin, podívaly přitom národně orientovaný model *Sonderweg* a podkopávaly i sociálněhistorické kategorie rozboru. Na poli dějin dělnictva to vyvolalo zásadní kritiku „paradigmatu formace dělnické třídy“. 44 Vlastní široký projekt sociálních dějin, který se týkal historie buržoazie a byl zahájen v polovině osmdesátých let, rozšířil předmět rozboru tak, aby pokrýval i kulturu, vztahy mezi pohlavími, hodnotové systémy a diskursy. Německá „buržoazie“ se v rostoucí míře stávala kulturní formací spíše než socioekonomickou třídou.

Někteří přívrženci nových kulturních dějin definují své stanovisko ještě pořád v protikladu k úzce pojímaným sociálním dějinám. Způsob, jak kulturní historici uvádějí do souvislosti koncepty, jež jsou zpravidla považovány za neslučitelné, by se dal označit za charakteristicky německý, protože jde o pokus vnést do kulturních dějin určitou míru soudržnosti pomocí návratu k teoriím kultury z přelomu století. 43 A zatímco historici hlásící se k sociálněvědné historii nepřestávají sepisovat jednu monumentální syntézu národních dějin za druhou, kulturní historici vynakládají obrovské úsilí na to, aby zformulovali alternativní metaverbální, jež by příběh „radikalizované modernity“ postavilo proti tezi o *Sonderweg* – a tak i oni zůstávají nakonec omezeni na historii národní. 44 Lze najít i kulturní historiky volající po tom, aby „společnost“ byla nahrazena „kulturou“, protože ta podle nich představuje obsažnější předmět syntézy. 45 Avšak stavět společnost proti kultuře, to je jen další německá *Sonderweg* nevyhnutelně vedoucí do další slepé uličky. 46

12.4 Co přinese budoucnost?

Sociální dějiny dozajista nejsou bez zásluh. Koneckonců, právě sociální dějiny obohatily studium minulosti o problematiku společenské nerovnosti a jejich zásluhou jsou dnes už informace o dělnících a nerovnoprávných masách nikým nezpochybňovanou součástí historických dokladů. Podářilo se jim vysvětlit proces industrializace a sociální změny a sociální konflikt obecně. Sociální dějiny rovněž vydláždily cestu integraci ekonomického, sociálního i politického rozboru, jejímž výsledkem jsou dějiny celých společností. Zároveň se sociální dějiny staly i polem, na němž se odehrávají plodné teoretické debaty: dnešní diskuse o nejruznějších teoretických „obratech“ stále vycházejí z průkopnických děl sociálních dějin.

Revizionistické útoky však odhalily některé slabiny celého historického oboru, a to včetně dějin sociálních. Upozornil jsem na neschopnost sociálních dějin smířit strukturu s akterstvím, na nedostatečnost jejich „materialistického“ chápání ekonomiky a kolektivů, na zanedbávání kultury ve smyslu symbolické praxe i na nesmiřitelné odmítání konceptu historické konstrukce difference. Řešení problémů akterství historických subjektů a kulturních významů interakce mezi nimi, jakož i mocenských vztahů vlastních ekonomickým, sociálním a politickým institucím, která vyplynula z kulturního obratu, jsou sice přesvědčivá jen částečně, otázky, které kulturní historici předložili, jsou však formulovány správně. Obnovené sociální dějiny musejí přijmout za vlastní širokou škálu zásadních postřehů, s nimiž vystoupili účastníci debat nedávné minulosti. Někteří historici mluví o nadcházejícím „sociálním obratu“ na půdě dějin kultury a společnosti, nemusí však jít o obrat zpět, ke „starým“ strukturalistickým sociálním dějinám, nýbrž o krok „za kulturní obrat“. 47

Snad se nyní přiblížíme sociálním dějinám, které budou schopny plně uznávat jazyk, symboly a diskurs, zároveň však dokážou pokročit i dále, a to k jejich plnému začlenění do „sociální praxe“. „Teorie praxe“ – tak, jak je spojována například se jmény Pierre Bourdieu a Anthony Giddens – je schopna pojmut interakci nejen jako strukturovanou pravidly a zdroji, nýbrž i jako vytvářenou akterstvím subjektů. Vychází z předpokladu, že aktéři v procesu vytváření „zkušenosti“ vykládají své prostředí, a může být schopna vypořádat se s konstruovanou povahou (historické) skutečnosti i s vícečetnými totožnostmi jednotlivých akterů. Dovedu si představit, že v blízké budoucnosti se zformují sociální

dějiny kombinující rozbor ekonomických, sociálních, kulturních a politických institucí z hlediska sociálních subjektů smysluplně působících na sebe navzájem. Kolektivní už nebudou považovány za samozřejmost, nýbrž budou vysvětlovány poukazem na sociální a kulturní praxi. Takový přístup by mohl vdechnout nový život oblastem výzkumu, na něž se po kulturním obratu ve značné části rezignovalo. Dějiny práce, obchodního podnikání a trhů, sociální nerovnosti, sociálních hnutí a politické kultury (pojmané ve všech případech jako komplexní pole interakce), to všechno se může ve věku globalizace stát potenciálně novátorskými oblastmi bádání.⁴⁸ Budou to sociální dějiny schopné sebereflexe a překonavající kulturní obrat, zároveň však uznávající i jeho přínos.

Poznámky

1. Eric J. Hobsbawm, "From Social History to the History of Society", *Daedalus*, č. 100 (1971), str. 20–45, zvl. str. 43.
2. Tony Judt, "A Clown in Regal Purple: Social History and the Historians", *History Workshop Journal*, č. 7 (1979), str. 66–94, zvl. str. 66, 67 a 89.
3. Geoff Eley a Keith Nield, "Starting Over: The Present, the Postmodern and the Moment of Social History", v Keith Jenkins, ed., *The Postmodern History Reader* (třetí vydání, London, 2001), str. 366–379; a Geoff Eley, "Is All the World a Text? From Social History to the History of Society Two Decades Later", v Terence J. McDonald, ed., *The Historic Turn in the Human Sciences* (Ann Arbor, Michigan, 1996), str. 193–243, zvl. str. 216–223.
4. Stefan Berger, "The Rise and Fall of 'Critical' Historiography", *European Review of History*, roč. 3 (1996), str. 213–232.
5. Německý časopis *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* poprvé vyšel v roce 1893.
6. Lucien Febvre a Marc Bloch založili *Annales d'histoire économique et sociale* ve Štrasburku roku 1929. Pokud se týče dalších podrobností a hlubšího rozboru prací školy *Annales*, viz kapitolu 6 v tomto sborníku.
7. George Macaulay Trevelyan, *Illustrated English Social History* (London, 1942).
8. Srov. Jürgen Kocka, *Sozialgeschichte. Begriff – Entwicklung – Probleme* (druhé vydání, Göttingen, 1986), str. 48–111.
9. Charles Tilly, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* (New York, 1984).
10. Geoff Eley, "Edward Thompson, Social History and Political Culture: The Making of a Working-Class Public, 1780–1850", v Harvey J. Kaye a Keith McClelland, eds., *E. P. Thompson. Critical Perspectives* (Philadelphia, 1990), str. 12–49.
11. Michael Kammen, ed., *The Past Before Us* (Ithaca, 1980).
12. Stephen Thernstrom, *Poverty and Progress. Social Mobility in a 19th-century City* (Cambridge, Massachusetts, 1964), a též, *The Other Bostonians. Poverty*

and *Progress in the American Metropolis, 1880–1970* (Cambridge, Massachusetts, 1973).

13. Standardní syntézou „staré“ historie dělnického hnutí je pojednání Johna R. Commons et al., *History of Labor in the United States* (čtyři svazky, New York, 1918–1935).
14. Dobrým příkladem je Alan Dawley, *Class and Community. The Industrial Revolution in Lynn* (Cambridge, Massachusetts, 1976).
15. Zásadní studii je v této souvislosti David Montgomery, *The Fall of the House of Labor. The Workplace, the State, and American Labor Activism 1865–1925* (New York, 1987).
16. Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capitalism. The Degradation of Work in the 20th Century* (New York, London, 1974); Richard C. Edwards, *Contested Terrain. The Transformation of the Workplace in the 20th Century* (New York, 1979); a David M. Gordon, Richard C. Edwards a Michael Reich, *Segmented Work, Divided Workers. The Historical Transformation of Labor in the United States* (Cambridge, Massachusetts, 1982).
17. Werner Conze, *Die Strukturgeschichte des technisch-industriellen Zeitalters als Aufgabe für Forschung und Unterricht* (Köln, 1957).
18. Theodor Schieder, *Geschichte als Wissenschaft. Eine Einführung* (druhé vydání, München, 1968), str. 18–20 a 157–194.
19. Hans-Ulrich Wehler, *Geschichte als Historische Sozialwissenschaft* (Frankfurt a. M., 1973).
20. Kocka, *Sozialgeschichte*, str. 73.
21. Thomas Welskopp, "Die Sozialgeschichte der Väter. Grenzen und Perspektiven der Historischen Sozialwissenschaft", *Geschichte und Gesellschaft*, roč. 24 (1998), str. 169–194.
22. Jürgen Kocka, *Facing Total War. German Society 1914–1918* (Leamington Spa, 1984).
23. Týž, *Sozialgeschichte*, str. 76n. Co se týče Koselleckova pojetí struktury, viz Reinhart Koselleck, "Darstellung, Ereignis, Struktur", v Reinhart Koselleck, *Verdangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt a. M., 1989), str. 144–157.
24. Stefan Berger, *The Search for Normality: National Identity and Historical Consciousness in Germany Since 1800* (Oxford, 1997).
25. Hans-Ulrich Wehler, *Das Deutsche Kaiserreich 1871–1918* (1970). Anglické vydání: *The German Empire 1871–1918* (Leamington Spa, 1985).
26. Viz Wehlerův monumentální spis *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* (zatím vyšly tři svazky, München 1987–1995). Kritický rozbor předkládá Thomas Welskopp v eseji "Westbindung auf dem Sonderweg". Die deutsche Sozialgeschichte vom Appendix der Wirtschaftsgeschichte zur Historischen Sozialwissenschaft", v Wolfgang Kuttler, Jörn Rüsen a Ernst Schulz, eds., *Geschichtsdiskurs*, sv. 5 (Frankfurt a. M., 1999), str. 191–237.
27. Hartmut Zwahr, *Zur Konstituierung des Proletariats als Klasse. Strukturuntersuchung des Leipziger Proletariats während der industriellen Revolution* (Berlin [DDR], 1978), a Ira Katznelson, "Working-Class Formation: Constructing Cases and Comparisons", v Ira Katznelson a Aristide R. Zolberg, eds., *Working-*

43. Ute Daniel, *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter* (Frankfurt a. M., 2001).
44. Geoff Eley, ed., *Society, Culture, and the State in Germany 1870–1930* (Ann Arbor, Michigan, 1996).
45. Rudolf Vierhaus, „Die Rekonstruktion historischer Lebenswelten. Probleme moderner Kulturgeschichtsschreibung“, v Hartmut Lehmann, ed., *Wege zu einer neuen Kulturgeschichte* (Göttingen, 1995), str. 6–28; a Ute Daniel, „Kultur und Gesellschaft. Überlegungen zum Gegenstandsbereich der Sozialgeschichte“, *Geschichte und Gesellschaft*, roč. 19 (1993), str. 69–99.
46. Stefan Berger, „Social History vs Cultural History“, *Theory, Culture and Society*, roč. 18 (2001), str. 145–153.
47. Victoria E. Bonnell a Lynn Hunt, eds., *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture* (Berkeley, 1999).
48. Anna Clark, *The Struggle for the Breeches. Gender and the Making of the British Working Class* (Berkeley, 1995); Kathleen Canning, *Languages of Labor and Gender: Female Factory Work in Germany, 1850–1914* (Ithaca, 1996); James Vernon, *Politics and the People. A Study in English Political Culture, c. 1815–1867* (Cambridge, 1993); Robert E. Weir, *Beyond Labor's Veil. The Culture of the Knights of Labor* (University Park, Pennsylvania, 1996); Margaret L. Anderson, *Practicing Democracy. Elections and Political Culture in Imperial Germany* (Princeton, 2000); a Thomas Welskopp, *Das Banner der Brüderlichkeit. Die deutsche Sozialdemokratie vom Vormärz bis zum Sozialistengesetz* (Bonn, 2000).

Další literatura

- Michael Bentley, *Modern Historiography. An Introduction* (London, 1999).
- Victoria E. Bonnell a Lynn Hunt, eds., *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture* (Berkeley, 1999).
- Christoph Conrad, „Social History“, v Neil J. Smelser a Peter B. Baltes, eds., *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, sv. 21 (Oxford, 2001), str. 14299–14306.
- Geoff Eley a Keith Nield, „Starting Over: The Present, the Postmodern and the Moment of Social History“, v Keith Jenkins, ed., *The Postmodern History Reader* (třetí vydání, London, 2001), str. 366–379.
- Anna Green a Kathleen Troup, eds., *The Houses of History. A Critical Reader in 20th-Century History and Theory* (Manchester, 1999).
- Peter N. Stearns, ed., *Encyclopedia of European Social History* (New York, 2001).

- Class Formation: 19th century Patterns in Western Europe and the United States* (Princeton, 1986), str. 3–43.
28. Hansjörg Siegenthaler, „Geschichte und Ökonomie nach der kulturalistischen Wende“, *Geschichte und Gesellschaft*, roč. 25 (1999), str. 276–301, zvl. str. 280.
29. Jürgen Kocka, „Problems of Working-Class Formation in Germany: The Early Years, 1800–1875“, v Katznelson a Zolberg, eds., *Working-Class Formation, str. 279–351*, a Jürgen Kocka, *Lohnarbeit und Klassenbildung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in Deutschland 1800–1875* (Berlin, 1983).
30. Tamtéž, str. 283.
31. Tamtéž, str. 351.
32. Thomas Welskopp, „Class Structures and the Firm: The Interplay of Workplace and Industrial Relations in Large Capitalist Enterprises“, v Paul L. Robertson, ed., *Authority and Control in Modern Industry. Theoretical and Empirical Perspectives* (London, 1999), str. 73–119.
33. William H. Sewell, Jr., „How Classes are Made: Critical Reflections on E. P. Thompson's Theory of Working-Class Formation“, v Kaye McClelland, eds., *E. P. Thompson*, str. 50–77, zvl. str. 59–66.
34. William H. Sewell, Jr., „Toward a Post-materialist Rhetoric for Labor History“, v Lenard R. Berlanstein, ed., *Rethinking Labor History. Essays on Discourse and Class Analysis* (Urbana, Chicago, 1993), str. 16–38.
35. Za vrcholné období německé sociální historie lze označit přelom sedmdesátých a osmdesátých let. Srov. triumfální tón rekapitulacího eseje Hanse-Ulricha Wehlera „Geschichtswissenschaft heute“, v Jürgen Habermas, ed., *Stichworte zur ‚Geistigen Situation der Zeit‘*, sv. 2, *Politik und Kultur* (Frankfurt a. M., 1979), str. 709–753.
36. Např. Sean Wilentz, *Chants Democratic. New York City and the Rise of the American Working Class, 1788–1850* (New York, 1984).
37. Lynn Hunt, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution* (Berkeley, 1986); William H. Sewell, Jr., *Work and Revolution in France: The Language of Labour from the Old Regime to 1848* (Cambridge, 1980); a Lynn Huntová, ed., *The New Cultural History* (Berkeley a Los Angeles, 1989).
38. Miguel A. Cabrera, „On Language, Culture and Social Action“, *History and Theory*, roč. 40 (2001), str. 82–100, zvl. str. 84–86.
39. Gareth Stedman Jones, *Languages of Class: Studies in English Working-Class History, 1832–1982* (Cambridge, 1983); Patrick Joyce, ed., *The Historical Meanings of Work* (Cambridge, 1987); a týž, *Democratic Subjects: The Self and the Social in 19th-century England* (New York, 1994).
40. Joan W. Scott, *Gender and the Politics of History* (New York, 1988); Joan W. Scott, „The Evidence of Experience“, v James Chandler, Arnold I. Davidson a Harry Harootyan, eds., *Questions of Evidence. Proof, Practice, and Persuasion across the Disciplines* (Chicago, London, 1994), str. 363–387.
41. Kathleen Canning, „Gender and the Politics of Class Formation: Rethinking German Labor History“, *American Historical Review*, roč. 97 (1992), str. 736–768.
42. Thomas Welskopp, *Arbeit und Macht im Hüttenwerk. Arbeits- und Industrielle Beziehungen in der deutschen und amerikanischen Eisen- und Stahlindustrie von den 1860er bis zu den 1930er Jahren* (Bonn, 1994).